

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”
CLUJ-NAPOCA**

**TEZĂ DE DOCTORAT
(Rezumat limba română)**

**ISTORIE ȘI PROPAGANDĂ. „INSTITUTUL DE STUDII ROMÂNNO-SOVIETIC”,
FILIALA CLUJ 1949-1963.**

Doctorand:

Moldovan Grigore Claudiu

Coordonator științific:

C.S. I. dr. Stelian Mândruț

Cluj-Napoca, 2014

CUPRINS

Introducere.....	4.
I. Stalinism și totalitarism: premise teoretice și istoriografice.....	9.
1. Totalitarism și stalinism: „efectul rashomon” în studierea stalinismului.....	9.
2. Istoriografia română între “post-revizionism” și “post-totalitarism”.....	21.
II. De la Sovietizare la revoluție în cultură. Premisele creării sistemului stalinist al științei în România postbelică.....	26.
III. „Entuziasmul regăsirii”: Propaganda pro-sovietică de la „Asociația Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică” la „Institutul de Studii Româno – Sovietic”.....	41.
1. Premisele „regăsirii”: Propaganda sovietică de la „diplomație culturală” la „complex de superioritate stalinist”.....	41.
2. Instituționalizarea propagandei pro-sovietice în România. Proiectul ARLUS-Cartea Rusă.....	48
3. Editura „ARLUS - Cartea Rusă”.....	58.
4. Institutul de Studii Româno – Sovietic: de la dinamica instituțională la politica editorială și cea a traducerilor.....	63.
4.1. Perioada „autonomiei” instituționale: 1947-1949.....	66.
4.2. De la integrarea în structurile academiei la declinul instituțional și transformarea în <i>Centrul de documentare științifică</i>	70
4.3. Politica editorială a ISRS.....	74
4.4. Politica de traduceri a ISRS.....	80
IV. Instituții ale stalinismului cultural românesc: „Institutul de Studii Româno - Sovietic Cluj (1949-1963).....	85.
1. Înființarea <i>Institutului de Studii româno-sovietic</i> , filiala Cluj (1949).....	85
2. Comitetul de conducere: între intelectuali de prestigiu și „comuniști de salon”.....	91
3. „ISRS” Cluj și „primul plan științific cincinal”. Integrarea institutului în structurile de cercetare ale Academiei (1951-1953).....	98
4. De la reforme succesive la declin instituțional (1953 – 1963).....	114
4.1. Limitele politicii „dublei dependențe” (1953-1957).....	116
4.2. Între „reformă” și „criza de conducere” (1957-1963).....	125
V. Membrii „ISRS Cluj”. O perspectivă din prisma <i>dosarelor de cadre</i>.....	134

1. Comuniști „loiali”, intelectuali „recuperati” sau „oportuniști”?. <i>Csűrós Istvan, Salvator Cupcea, Csatta Edmund, Zderciuc Boris</i>	137.
2. Birocrații partidului: <i>Olga Propper, Olga Iliescu, Mihail Ciobanu</i>	143.
3. „Rotițe birocratice” sau actorii din planul secund: <i>Claudia Gheție, Készi-Horváth Edith, Dancsó Rózália, Sandor Klara (Clara), Titus Furdui, Zsáko Ioan, Ion Sfârlea</i>	145.
Concluzii.....	155.
Bibliografie.....	159
Anexe.....	170

Cuvinte cheie: *stalinism, totalitarism, stalinism cultural, sovietizare, revoluție culturală, propaganda pro-sovietică, instituții ale stalinismului cultural românesc, actori ai sovietizării culturale*

Rezumat:

Interpretările a ceea ce uzual este numit *stalinism*, oricât de divergente sau controversate ar fi, alternează în jurul a cel puțin două coordonate care pot fi sintetizate astfel: stalinismul a fost *o explorare originală* a unor premise ideologice și politice (marxism-leninism, revoluția bolșevică), respectiv *un mod autoritar de guvernare* specific unui regim cu pretenții totalitare. În plan practic, adică la nivelul transformărilor societale (politice – economice – culturale), efectul a însemnat un proiect de remodelare, sau altfel spus, un *tipar civilizațional* distinct, experimentat de Rusia Sovietică începând cu anii '30. Componentele descrise, dar mai ales convergența lor cu cele specifice perioadei postbelice, adică cu dimensiunea imperială și/sau neo-colonială a regimului, constituie în lectura acestui demers premisa esențială analizei a ceea ce generic poate fi numit *stalinizarea Europei de Est*. Restrângând ipoteza la nivelul transformărilor culturale, procesul a implicat aplicarea a trei principii fundamentale: 1) ideea *supremației* sovietice, 2) existența unui *model* sovietic și 3) importanța *propagandei* pro-sovietice, cel din urmă merit a le confirma obsesiv pe primele două. Pornind de la aceste considerații generale proiectul de față își propune să adreseze problematica stalinismului românesc din prisma dimensiunii sale culturale, („*revoluția culturală*”) și să analizeze dialectica dintre intenție și realizare la nivelul instituțiilor culturale specifice regimului Dej, componentă a ceea ce poate fi considerat *sistemul stalinist al științei*. Prin studiul de caz propus, investigația va fi orientată spre examinarea și interpretarea eforturilor statului de a găsi un echilibru între obsesia (reală) pentru știința sovietică și, pe de

altă parte particularitățile spațiului cultural românesc în perioada de „glorie” a stalinismului (1948-1964).

Înființat în 1947 la București de către o serie de intelectuali „progresiști” (Ștefan Nicolau, Petre Constantinescu Iași, Andrei Oțetea, Valeriu Novac, Gáal Gábor, Dumitru Danielopol etc.), asistați de către „V.O.K.S”, extins mai apoi la nivel național (Cluj, Iași, Târgu-Mureș, Timișoara) „Institutul de Studii Româno - Sovietic” (ISRS) a fost printre cei mai importanți actori creați de către stat pentru diseminarea în cadrul comunității academice, a rezultatelor și principiilor științei sovietice. Raportându-se constant la experiența sovietică, acesta avea rolul de (re)formulare și propagare al unor idealuri comuniste/sovietice, în mare parte abstracte și ideologizate, echivalând, respectiv înlocuind, după un tipar pre-existent, știința marxist-leninistă cu cea sovietică, ca singura capabilă de a enunța, rațională și prognoza (științific) modul și căile de transformare a ceea ce era considerat societate și mentalitate „tradițională”. Astfel, monografia instituțională vizează cercetarea efectelor hegemonice ale unor astfel de politici culturale, specifice de altfel regimului Dej, prin oferirea de răspunsuri concrete la o serie de întrebări legate de istoricul acestui institut, insuficient tratat, de altfel, în istoriografie: Cum și de ce a fost creată o instituție de genul ISRS? Care a fost locul și rolul său în sistemul științei și culturii românești postbelice? Care a fost rolul deținut în ceea ce poate fi numit „revoluția” stalinistă în cultura română postbelică? Care au fost raporturile sale inter-instituționale (cu Academia, universități, institute de cercetare) și legăturile cu Uniunea Sovietică? Cum a funcționat ISRS? Cum s-a implicat în viața academică locală și în ce mod a influențat activitatea intelectualilor angajați în „frontul cultural”? Cine au fost cei care au lucrat pentru institut și care este profilul intelectualului angajat de acesta? Care a fost direcția editorială și cum s-a modificat ea în timp? Care a fost politica de traduceri? Ce, cât și pentru cine s-a tradus din limba rusă? Care au fost problemele structurale ale „ISRS” și care au fost factorii (interni și externi) care au determinat reformele succesive și, într-un final, sfârșitul instituției?

Explorând ideea de civilizație stalinistă (Stephen Kotkin) și cea de modernitate ne-liberală (Hellbeck/Fritzsche), adoptând o serie de interpretări legate de concepte cheie ca „revoluție culturală” (Michael David-Fox), „sovietizare” (E.A. Rees), studiul de caz va constitui o mărturie în plus în valorizarea „efectului rashomoon” (K. András) al studierii stalinismului cultural. *Ce a fost stalinismul cultural?*, reprezintă indirect întrebarea fundamentală a acestui demers care, în primă fază, va fi adresată prin teoretizarea conceptelor cheie întru analizarea epocii postbelice (*totalitarism, stalinizare, sovietizare, revoluție*

culturală, cultură stalinistă-cultură socialistă, știință marxistă-știință sovietică, sistem stalinist al științei, comunizare culturală etc.). Considerându-le premise teoretice (și istoriografice) ele vor ajuta la definirea raporturilor *cultură – politică – stat - politici culturale* din perspectiva regimurilor de tip stalinist, cum este considerat regimul Gheorghe Gheorghiu-Dej. În continuare, răspunsurile la întrebările proiectului vor fi urmărite în baza a trei direcții axate pe *instituții, politici, indivizi*, vizând, în mod concret, următoarele aspecte:

- Dinamica instituțională într-un sistem „stalinist” al științei; elementele specifice ale „centralismului cultural” la nivel instituțional. – *reforma învățământului, sovietizarea Academiei*);
- instituționalizarea propagandei pro-sovietice în România pornind de la traiectoria „VOKS” și prin exemplul „ARLUS – Cartea Rusă”, „SRSC”, premise ale creării „Institutului de Studii Româno – Sovietic”.
- Crearea „ISRS” la nivel central (1947), norme de funcționare, structură organizatorică inițială, dinamica instituțională.
- Rolul și locul „ISRS” și al filialei din Cluj în cadrul instituțiilor culturale ale statului la nivelul 1) propagării științei sovietice, 2) al popularizării ideologiei (marxist-leniniste), prin evidențierea implicării în viața academică (conferințe, prelegeri, simpozioane); 3) dinamica instituțională – etapa inaugurală (1947-1950), cea a integrării în structurile Academiei, declinul și transformarea în „Centrul de documentare științifică” (1950, 1957, 1963);
- Scheme organizatorice, cadru de funcționare, organizare, direcții și secții/subsecții;
- Înființarea filialei de la Cluj (1949),
- Politica editorială și cea traducerilor.
- Dinamica instituțională a „ISRS Cluj”.
- Comunitatea academică și integrarea sa în proiectul puterii: actori individuali și colectivi ai „ISRS” – autorități intelectuale și „roțițe birocratice” responsabile de impunerea paradigmatelor socialismului științific: de la comitetul de conducere la simplii colaboratori și traducători (Studii de caz propuse - *Alexandru Roșca, Teodor Mihăilescu, Szegő György, Titus Furdui, Csűrös Ștefan, Kohn Hillel, Csehi Gyula/Iuliu, Salvator Cupcea, Mihail Ciobanu*).

Fiind un subiect abordat tangențial în istoriografie (Gabriel Catalan, Vasile Buga, Bogdan Cristian Iacob), acest proiect se bazează în primul rând pe documente din arhiva Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj Napoca („arhiva ISRS”), arhiva Filialei Academiei R.P.R. din Cluj (cu referire la „ISRS”), ambele fonduri neprelucrate, compuse din documente neinventariate și cu o situație încă neclară, precum și cele ale Prezidiului

Academiei, ale secției „Propagandă și Agitație”, „Cadre” și diverse altele, conexe instituțiilor de propagandă centrale și locale. Cât privește arhiva centrală a „Institutului de Studii Româno – Sovietic” (București) ea rămâne în continuare „pierdută” între fondurile neinventariate ale Academiei. Deși s-a încercat identificarea unor informații în baza cercetării unor fonduri oricum deja izolate de cercetători, singurele date disparate despre subiect se regăsesc în fondul „prezidiul Academiei”, și el la începutul inventarierii de către serviciul special al acestei instituții. Identificarea unor *părți* din arhiva instituției clujene, la rândul ei „încurcată” în fondurile neprelucrate ale filialei a avut loc relativ târziu, de aici rezultând și principalele greutăți legate de coroborarea informațiilor generale despre ISRS cu cele primare din „dosarele ISRS”, respectiv cu dosarele de cadre ale Academiei, ori cele care făceau referire la acest institut. Implicit abordarea subiectului s-a modificat constant, în funcție de informațiile noi găsite. Astfel, dacă la început institutul a fost perceput ca un instrument de propagandă implicat în transformarea câmpului istoriografic local, după un presupus model sovietic, pe parcurs acesta s-a dovedit a fi unul din *actorii sovietizării științei*, în înțelesul prerogativei intermedierei dialogului dintre știința sovietică *superioară* și cea română *tradițională*, supusă „revoluției în cultură”.

Pe lângă sursele arhivistice deja menționate, de un real folos a mai fost și o parte din fondul fostei biblioteci a ISRS Cluj (publicații, broșuri propagandistice ale ISRS, ARLUS – Cartea Rusă, traduceri etc.) „rătăcit” la rândul său în depozitele bibliotecii filialei Academiei. Toate aceste aspecte constituie un argument în plus pentru faptul că, odată cu reconsiderarea poziției statului român în raport cu URSS („consolidarea națională a științei”), institutul a devenit un „moment uitat” al istoriei comunității academice locale. Și din acest considerent, una din ipotezele acestui studiu este cea conform căreia istoria ISRS poate fi văzută ca un studiu de caz a sovietizării Academiei. Dintr-o altă perspectivă, a *indivizilor* (legat în principal de faza inaugurală a ISRS, anii 1947-1950 pentru București, 1949-1951 pentru Cluj), această instituție reprezintă totodată o altă fațetă modalităților de trecere a intelectualilor filo-comuniști (pro-sovietici) ai mediului universitar interbelic, dintr-o poziție de excludere (sau marginalizare), într-una dominatoare și de control după 1945. În acest sens cel mai elocvent exemplu îl constituie traiectoria lui Petre Constantinescu Iași, președinte al ISRS, care, din coordonatorul unei asociații prosovietice universitare interbelice periferice – *Amicii URSS* – via ARLUS, devine un adevărat „dictator al Academiei”, responsabil printre altele de interpretarea și promovarea „miturilor oficiale sovietice” în domeniul științei. Din prisma filialei Cluj un asemenea rol a fost a fost asumat inițial de o serie de actori comuni,

„intelectuali de prestigiu” (Alexandru Roșca, Salvator Cupcea, etc.), înlocuiți ulterior de birocați/administratorii ai academiei mai puțin cunoscuți (Teodor Mihăilescu/Mihail Ciobanu), dar care la rândul lor pot fi considerați agenți ai cunoașterii, cercetării, diseminării și promovării socialismului științific la nivel local.

În final, în ceea ce privește structura lucrării, cercetarea pornește de la conturarea premiselor teoretice – *cadrul general de analiză al stalinismului* – pe două paliere, unul *teoretic și conceptual*, bazat în principal pe evaluarea evoluției și impactului teoriilor totalitarismului, (cu referire precisă la o serie de autori „paradigmatici”) și altul *practic*, ce însumează o perspectivă sintetică asupra fenomenului instituționalizării stalinismului cultural (‘revoluția culturală’) - *sovietizarea academiei și reforma învățământului*. Prin intermediul unei perspective care implică atât actorii locali (ARLUS, Cartea Rusă, Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii, ISRS, etc.) cât și pe cei sovietici (VOKS), partea a doua a lucrării este axată aproape exclusiv pe analiza instituționalizării propagandei pro-sovietice în România postbelică. În final vor fi abordate principalele întrebări ale cercetării în contextul prezentării istoriei filialei din Cluj a Institutului de Studii Româno – Sovietic, efort descriptiv și interpretativ asumat aproape exclusiv pe (auto)reprezentarea instituțională prin intermediul realității imaginate de documentele de arhivă inedite.